

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 857-880.

Geliş Tarihi-Received: 14.11.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 07.12.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1390628

Art ve Eş Zamanlılık Bağlamında Oğul ve Oğlan

Ogul and Oglan in the Context of Diachronicity and Synchronicity

Necip Fazıl ŞENARSLAN*
Berrin KASIMOĞLU DÖNMEZ**

Öz

Tarihsel süreç içerisinde bir dilde bulunan sözcüklerle kurulan ve derlem, bütünce olarak tanımlanabilen söz varlığı, her bir sözcük için ayrı ayrı olmak üzere doğan gereksinimlere göre değişiklik arz edebilmektedir. Dilin zenginliğinin göstergelerinden biri olan söz varlığı içinde yer alan bazı sözcükler -dil gereksinimleri doğrultusunda- tarihî süreç içinde anlam değişikliklerine uğramaktadır. Bu anlam değişiklikleri anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi vb. şekillerde meydana gelebilmektedir. Bir sözcüğün anlam değişimine uğraması için geçirdiği süreç uzun solukludur. Bu bakımdan ilgili sözcüğün uzun süre dilde var olması gerekmektedir. Sözcüğün anlamı dizimsel ve dizisel düzlemlerde belirlenir. Bununla beraber anlam bilimsel ilişkiler de önemlidir. Çalışmamıza konu olan *oğul* ve onun çoğulu olduğu belirtilen *oğlan* sözcükleri de Türkçenin eski dönemlerinden beri dilde yer alması nedeniyle zamanla anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu çalışmada önce bu sözcüklerin etimolojileri üzerinde durulacak, ardından anlam değişiklikleri ile ilgili bilgi verilerek *oğul* ve *oğlan* sözcüklerinin anlam ilişkileri doğrultusunda aldıkları anlamlar gösterilecektir. Anlam bilimsel ilişkileri içinde bu sözcükler art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelenecek, bunlara tarihî metinlerden tanıklar gösterilecektir. Bunun yanında yine art ve eş zamanlı olarak *oğul* ve *oğlan* sözcüklerinden türeyen, bu sözcükler dışında onlarla aynı anlamlarda kullanılan diğer sözcükler de tanıklarıyla beraber verilecektir.

Türkler tarih boyunca çeşitli sebeplerle pek çok milletle etkileşim hâlinde olmuştur. Bunun neticesinde yabancı kökenli bazı kelimeler Türkçeleştirilerek ödünçleme yoluyla Türkçeye geçmiştir. Bu bağlamda Arapçadan Türkçeye geçen ve çalışmamıza konu olan *oğul* ve *oğlan* kelimeleriyle benzer anlamlar taşıyan "tıfıl, ıyâl, velet, evlat" gibi kelimeler Türkçe kökenli olmamaları sebebiyle çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Oğul, oğlan, art zamanlılık, eş zamanlılık.

Abstract

The vocabulary, which is formed with the words in a language in the historical process and can be defined as a corpus, can change according to the needs arising, separately for each word. Some words in the vocabulary, which is one of the indicators of the richness of the language, undergo changes in meaning in the historical process in line with the needs of the language. These changes in meaning can occur in the forms of meaning contraction, meaning

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: nfsenarslan@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9519-7832.

** Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, e-Posta: berrinkasimoglu.93@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5784-7603.

expansion, meaning improvement, meaning deterioration, etc. The process a word goes through to undergo a change in meaning is long-lasting. In this respect, the relevant word must exist in the language for a long time. The meaning of a word is determined at the syntactic and syntactic levels. However, semantic relations are also important. This study discusses how vocabulary in a language can change over time, specifically focusing on the words *oğul* and its plural *oğlan* which means *son* and *sons* in Turkish. The study examines the etymology of these words and explores the changes in meaning they have undergone throughout history. The meanings of *oğul* and *oğlan* are analyzed in relation to semantic relations, both diachronically and synchronically. Historical texts serve as evidence for these analyses. Additionally, other words derived from *oğul* and *oğlan* are also studied, as they are used with similar meanings. Overall, the text emphasizes that the process of meaning change in a word is lengthy, and highlights the importance of syntactic and semantic levels in determining a word's meaning.

The Arabic words "tufil, iyal, velet, evlat", which have the same meaning as the words *oğul* and *oğlan*, which are the subject of our study, are frequently encountered in our historical texts. Although our study is limited to Turkish words.

Keywords: Oğul, oğlan, diachronicity, synchronicity.

Oğul ve Oğlan Kelimelerinin Etimolojik Açından Değerlendirilmesi

Bir dilin her evresinde var olan ve sözcüklerle kurulan her yapıyı içinde barındıran bütüncü olarak tanımlanan söz varlığı, o dille gerçekleştirilen iletişimdeki gereksinimlere bağlı olarak değişebilmektedir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 233; Yılmaz, 2014, s. 96). Anlam değişimleri, genellikle uzun bir sürede meydana geldiği için bu değişimleri geçiren sözcüklerin de dilde uzun zamandır varlığını sürdürdüğü ileri sürülmektedir (Sav, 2003, s. 150; Aksan, 2021, s. 116). İlk kez Eski Türkçe dönemi Köktürk Kitabeleri'nde karşımıza çıkıp 8. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan *oğul* "çocuk, erkek çocuk" ve *oğlan* "çocuklar, çocuk, erkek çocuk" sözcüklerinin anlamlarının ve anlam değişikliklerinin iyi kavranabilmesi için onların köken bilgisi üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bunu yaparken izlenecek yol, Türk dilinin belli başlı ve kabul gören etimolojik sözlüklerinden ve bu sözcüklerin etimolojileri ile ilgili çalışma yapmış önemli bilim insanlarının çalışmalarından yararlanmaktır.

S. Çağatay, *Türkçede Çocuk Kavramı* adlı makalesinde W. Bang'in *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* adlı eserine atıf yaparak W. Bang'in *oğul* sözcüğünün kökü olarak *o-* yeterlik fiilini gösterdiğini, ona *-gul* fiilden isim yapma ekini getirdiğini ve sözcüğe "güç, kudret, yardım" anlamlarını verdiğini aktarır (Çağatay, 1977, s. 7). S. Çağatay aynı çalışmasında bu fiilin Bang tarafından yanlış okunduğunu ve fiilin *u-* olması gerektiğini belirtir (Çağatay, 1977, s. 8). Hamilton, sözcüğü bir **ogu-* "doğurmak, döl vermek" köküne dayandırarak *-l* ekiyle buradan, *ogul* "ardıl, oğul" sözcüğünün türediğini söyler (Hamilton, 1997, s. 225). G. Sağol Yüksekaya; *Çok Tartışılan Bir Ad: Oğuz* isimli bildirisinde Kononov'un *Rodoslovnaya Türkmén, Soçinennie Abu-l Gazi-hana Hivinskogo* isimli doktora tezine atıf yaparak Kononov'un *oğul* sözcüğünün kökünü Eski Türkçe *ög* "anne" sözcüğünde aramak gerektiği, sözcüğün *ög*'den evrilip art damaksillaşarak **og* "nesil, boy, soy, klan" hâlini almış olduğu ve buradan da *-ul* küçültme ekiyle *ogul* "küçük ana, çocuk" sözcüğünün türediği fikrini nakleder (Sağol Yüksekaya, 2020, s. 236). O. F. Sertkaya, Kononov'a yakın bir görüştedir ve *og/ug* olarak okuduğu sözcükten "bir anne arı ile birlikte kovandan ayrılan yeni yetişmiş arı topluluğu" manasında olan *ogul*'un türediğini belirtir (Sertkaya, 2014, s.11). T. Gülensoy, **og-* (*yog-*) "yoğunlaşmak" köküne *-l* yapım ekini getirir (Gülensoy, 2007, s. 615). İ. Z. Eyüboğlu; "doğurmak, kutluluk, ortaya getirme" anlamlarına geldiğini söylediği *og* köküne Türkçede farklı sözcüklerde de karşımıza çıkan *-Ul* ekinin gelmesi suretiyle *ogul* sözcüğünün meydana geldiğini ifade eder (Eyüboğlu, 2004, s. 501). H. Eren, sözcüğün Eski Kıpçakçada *ogul* yanında *owal* biçiminde de geçtiğini söyler (Eren, 2020, s. 384). *Ogul/ogul* şekillerinin hangisinin daha

eski olduğu hususunda ise Y. Li, T. Tekin'den naklen *oğul* biçiminin daha eski olduğunu çünkü kelimenin çokluk durumunun Köktürk yazıtlarında *oglit* biçiminde geçtiğini şayet *ogul* biçimi daha eski olsaydı *oglut* şeklinin görülmesi gerektiğini ifade eder (Li, 1999, s. 198).

Oğlan sözcüğü *oğul*'un çoğuludur fakat zamanla çokluk anlamını yitirerek tekil anlamda kullanılmıştır. Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Kaşgarlı Mahmut, *oğlan* için "Bu kelime, kuralsız olarak *ogla.n* şeklinde çokluk yapılıdır." demektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 49, 35). Bu da 11. yüzyılda bu sözcüğün çoğulunun bilindiğini ve kullanıldığını göstermektedir. S. G. Clauson, sözlüğünde *ogla:n* sözcüğünü *ogul* maddesinde verir ve *-n* ekinin *ogul*'a gelerek onu çoğul yaptığını fakat zaman içinde çoğul anlamının unutulmuş sözcüğün "erkek, erkek çocuk" anlamında kullanıldığını anlatır (Clauson, 1972, s. 83, 84). H. Eren sözlüğünde *oğlan*'ın Eski Türkçeden itibaren kullanıldığını, Orta Türkçede de *oğlan* olarak yer aldığını, *oğul* sözcüğüne *+(a)n* eki getirilerek türetildiğini ve bu ekin de Eski Uygur Türkçesinden beri çokluk eki olarak kullanıldığını belirtmektedir (Eren, 2020, s. 383). İ. Z. Eyüboğlu da *oğlan* sözcüğünün kökenini etimolojik sözlüğünde Eren'le aynı şekilde açıklamaktadır (Eyüboğlu, 2004, s. 501).

Oğul ve Oğlan' da Anlam İlişkileri ve Değişmeleri

Duygu, düşünce ve isteklerin anlatılması yoluyla insanlar arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlayan, kendine özgü kuralları bilinmeyen bir zamanda meydana gelmiş ve bu kurallarla gelişen en gelişmiş bildirişme dizgesi olan bir göstergeler dizgesi şeklinde tanımlayabileceğimiz dil, canlı bir varlık olarak görülür ve dolayısıyla değişikliğe açık bir yapıya sahiptir (Ergin, 2011, s. 3; Yılmaz, 2014, s. 34).

Canlı bir yapıya sahip olan dilin söz varlığında yer alan gösterenler zaman içinde gösterdikleri kavram veya varlıklardan (gösterilenden) az ya da çok uzaklaşabilir, o gösterilenle ilgisi bulunan veya bulunmayan yeni bir gösterileni gösterir hâle gelebilir (Baylon ve Fabre 1978, Sav 2003'ten). Anlam değişmesi olarak adlandırılan bu durumda anlamın daralması, anlamda genişleme olması ve aynı sözcüğün belli bir süre sonra farklı bir kavramı anlatır duruma gelmesi söz konusudur (Aksan, 2011, s. 112). Korkmaz, bunlara *anlam olayı* adını vermektedir (Korkmaz, 1992, s. 11).

Anlam daralması, bir sözcüğün daha önceden gösterdiği kavram veya varlıklardan bir kısmını artık göstermemesi durumudur. Anlam genişlemesi ise bir sözcüğün başlangıçta gösterdiklerine ek olarak yeni kavram veya varlıkları da gösterir duruma gelmesidir. Bu ikisi dışında anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi de değişimler içindedir. Anlam iyileşmesi göstergenin önceden taşıdığı anlamda iyileşme meydana gelmesi durumuyken anlam kötüleşmesi bunun tam tersidir. Aksan'a göre, göstergelerin yansıttıkları kavram veya varlıklardaki değişim belli bir sürede gerçekleştiği için bunları art zamanlı bir yöntemle ele almak gerekmektedir (Aksan, 2011, s. 112).

Bir sözcüğün anlamını belirleyen unsurlar arasında F. D. Saussure'nin dil bilimi çalışmaları sayesinde ortaya çıkmış olan *dizimsel* ve *dizisel* ilişkilerin rolü önemlidir. Bu ilişkiler, çoğu zaman belli bir süre içinde sözcüğün anlamının farklılaşmasında etkili olmaktadır. Cümlede anlam bakımından başka sözcüklere bağlı olmayan, tek başına anlamı olan sözcükler olarak bilinen ve *bağımsız kelimeler* olarak tanımlanan sözcükler de dâhil olmak üzere tüm sözcükler cümle içinde başka sözcüklerle bir araya geldiğinde bağlam içinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılabilir (Korkmaz, 1992, s. 17). Bu durum, özellikle birden fazla anlamı olan, yani *çok anlamlı* sözcükler için geçerlidir. *Oğul* ve *oğlan* sözcükleri de dizimsel ve dizisel ilişkiler zemininde farklı anlamlar kazanmış ve süreç içinde kazandığı anlamlarla bu zeminlerde yer almıştır. Biz

bu sözcükleri *dizisel* ve *dizimsel* anlam ilişkiler yanında bir de *anlam bilimsel ilişkiler* açısından ele alacağız.

Dizimsel İlişkiler (Yatay Eksen/Sıralama Eksen/Birleştirme Eksen/Süremdeş Olgular Eksen)

F. D. Saussure'nin göstergenin çizgiselliği¹ anlayışından hareketle ortaya konan, dil göstergeleri arasındaki bağıntılardan biri olan *dizimsel ilişkiler* sözcükleri meydana getiren seslerin, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları söz öbeklerinin ve cümlelerin çizgiselliği doğrultusunda sözcüğün bu yapılar içinde kendisinden önce ve sonra gelen göstergelerle kurduğu ilişki ve bu göstergelere göre anlam kazanması durumudur (Kıran, 2002, s. 120; Onan, 2012, s. 239). Bu anlama, söz dizimi anlamı da denmektedir. Sözcükler ve cümleler arasındaki dizimsel ilişkiler ortadan kalkarsa dizimsel birimin anlaşılması da güçleşir. Çünkü dizimsel eksen cümlelerin oluşmasını sağlayan yatay eksenidir (Kıran, 2002, s. 120). Bu eksen aynı zamanda sözcüğün türünün belirlenmesinde de etkilidir. Örneğin; *yaşlı* sözcüğünden sonra *kadın* sözcüğünü getirerek onu tümce içinde "*Yaşlı kadın eşyalarını taşımakta zorlandı.*" biçiminde kullanırsak *yaşlı* sözcüğüne sıfat görevi yüklemiş oluruz. Aynı sözcüğü "*Yaşlı olduğu belli olmuyor.*" tümcesinde kullandığımızda dizimsel ilişkiler (yatay eksen/sıralama eksen/birleştirme eksen) gereği sözcüğü isim görevinde kullanmış oluruz.

Oğul ve *oğlan* sözcüklerini bu ilişki bağlamında ele aldığımızda bunların tarihi süreçte çeşitli metinlerde çeşitli dizimsel ilişkiler kurarak günümüze kadar gelen sözcükler olduğunu, aynı zamanda sözcüklerin bu eksene bağlı olarak farklı anlamlar kazandığını görürüz. Bunlarla ilgili bir sıralama eksen oluşturacak olursak şöyle bir yapıyla karşılaşırız:

Ad olarak:

oğlan: çocuk, evlat, erkek evlat.

Avrat oğlan doğurup çepellikten arındıktan sonra... (Zâd. XV. 54, TS, s. 2924'ten)

Oğlan on beş yaşına girdi oğlanın babası Bayındır Hânın ordusuna karşıdı. (DK 9b/7-8)

İkiledin oğlan olur ol kişi

Ki kocaluban yitmiş ola yaşı (SN 5394)

Oğlan sözcüğü bazı durumlarda "küçük" anlamına gelen *uşak* ile yatay eksende bir araya gelerek *oğlan uşak* yapısında farklı bir anlam kazanmıştır.

... Bu sözden getirilerek "küçük çocuklara" *uşak oğlan* ve "odunun parçalanmışına" *uşak otun* denir. (DLT, s. 31)

Ululukda urulupdurken yiri

Oğlan uşak teşvişidür tedbiri (Gn 4712)

Sözcüğün anlamının belirlenmesinde dizimsel eksenin de etkisi bulunmaktadır. *Oğlan* sözcüğü aşağıda verilen örnekte yatay eksende kurduğu ilişkiler neticesinde olumsuz bir anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

¹ Saussure, göstergenin zaman içinde ve işitimsel olarak gerçekleşen zorunlu art ardalığını çizgisellik olarak tanımlamaktadır. Göstergelyi oluşturan sesler birbiri ardına gelmekte ve bu zorunlu sıralanış zaman içinde gerçekleşmektedir. Bu ardışıklık göstergelyi oluşturan seslerde olduğu gibi tümceyi oluşturan göstergeler arasında da vardır. Bu ardışıklıkta ortaya çıkacak bir değişiklik anlamın değişmesine neden olacaktır. F.D. Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, 1998, s. 115. Zeynel Kıran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s.66.

Ve lâkin olmasın ki lâtifeyi savaşa döndüresin, zira ki savaşmak uslular işi değildir, avrat ve oğlan işidir (KN, s.88).

oğul/oğul: erkek evlat, çocuk.

Algı.1 öğüt mindi.n ogu.1 erdem ti.le

Bo.yda ulug bilge bolup bilgi.η üle

Diyor ki: Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olası ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın (DLT, s. 24).

Dua kıl oğul versin Çalab bana

Hacetim şoldur dedim ben sana

Dua kılur duası olur kabûl

Tanrı verir ol kişiye kırk oğul (Yüz. Şeyd. 27, TS. s. 2933'ten)

oğul: (kedi, köpek vb. için) yavru.

(tog-) ... Atasözü: **Mü.ş oğlu muya.vu toga.r.** Anlamı: Kedinin yavrusu anası gibi miyavlar... (DLT, s. 237)

Sıfat + isim olarak:

oğlan âdem: Delikanlı.

Burada sözcük, yatay ekseninde kendisinden sonra gelen sözcükle kurduğu ilişki neticesinde *delikanlı* anlamını kazanmıştır.

Bu oğlum yigit durur ü oğlan âdem

Anuñ dilegin itmez isem nidem

Ya şayru olur yâ katumdan kaçar

Yaluñuz oğuldur [u] nâzi geçer

(SN 3147-3148)

İsim+ fiil olarak:

oglana kalmak: Gebe kalmak. Burada oğlan sözcüğünün kendisi tek başına fiil olmasa da sıralama ekseninde kendisinden sonra gelen sözcükle beraber birleşik fiil yapısında kullanılmıştır.

kıız bir ay içinde oğlana kalur

pes ‘ayâz andan hemâ ‘azmine kıtur

lîkin ışmarladı oğlan dağsa ger

koñ süleymân odı kılmañ diger

(DE 2937-2938)

oğlan eylemek: Çocuk yapmak, doğurmak. Yine *oglana kalmak* söz grubunda olduğu gibi sıralama ekseninde kendisinden sonra gelen sözcükle beraber birleşik fiil yapısı oluşturmuştur.

... Aslı hoş, illâ oğlan eylemez evlenürün, ne buyurursun dedi. (Yüz. Ha. 49, TS, s. 2930'dan)

Dizisel İlişkiler (Dikey/Düşey Eksen/Seçme Ekseni Çağrışımsal Eksen/Eşdeğerlik Ekseni/Ardışık Olgular Ekseni)

F.D. Saussure'nin çağrışımsal düzlem olarak da ifade ettiği dizisel ilişkiler ekseninde, aralarında ortak bir taraf (görev, işlev) bulunan ve aynı anda bir arada bulunamayan ögeler birbirini çağrıştırır ve bu eşdeğer dil göstergeleri arasında değiştirim ilişkileri mevcuttur (Saussure, 1998, s. 182; Kıran, 2002, s. 120). Dikey eksenindeki sözcükler genellikle bir eş anlamlılık yahut karşıt (zıt) anlamlılık ilişkisi içinde olurlar (Toprak ve Besli, 2015, s. 1002).

Oğul ve *oğlan* sözcüklerinin bu eksenindeki durumunu göz önünde bulundurduğumuzda bu sözcüklerle aynı anlama gelen tarihî metinlerden tanıklara yer vermek gerekecektir. Bunun nedeni sözcüklerin eş zamanlı kullanımlarında ölçünlü dilde eş anlamlılarının bulunmuyor olmasıdır.

aşığı kişiler bolur bu kutu

bularığ yime eğgü tut ay botu (KB 4443)

Bu beyitte kafiye gereği *botu* sözcüğü kullanılmasına karşın seçme ekseninde sözcüğün yerine *oğul*, *oğlan* sözcükleri de kullanılabilir. Çünkü Kutadgu Bilig'de *botu* ile aynı anlama gelen sözcükler *oğul* ve *oğlandır*.

at eđgü tilese özüng ay urı

Ümeg arkışığ eğgü tutgıl yorı (KB 4437)

Urı yerine de yine *oğul* veya *oğlan* sözcükleri seçme eksenine gereği getirilebilir.

Hanun oğlanuğı, üç dahı ordı uşadı meydanda aşuk oynarlarıdı. (DK 10a/3-4)

Metinde verilen *uşak* sözcüğünün yerine çağrışımsal olarak *oğul*, *oğlan*, *yavru*, *bala* getirilebilir. Burada önemli olan yazarın veya konuşucunun bağlam dolayısıyla hangi sözcüğü o dizide kullanmış olduğudur.

Oğul ve *oğlan* sözcüklerinin dizisel ve dizimsel ilişkilerini aşağıdaki tabloda daha net görebiliriz:

Tablo 1. Oğul ve oğlan sözcüklerinin dizisel ve dizimsel ilişkiler boyutu

	Dizimsel ilişkiler (yatay eksen/sıralama ekseni/birleştirme ekseni) →
Dizisel ilişkiler (dikey eksen/seçme ekseni/çağrışımsal eksen)/ eşdeğerlik ekseni) ↓	Anıngdın togar togsa iki urı (KB 980) üç oğul olur olsa beş oğlan bir botu

Anlambilim Ölçütü

Dil bilimi nasıl ki dilin seslerine yönelmişse anlam bilimi de dilin ses ve düşünce arasındaki ilişkilerle, yani anlamla ilgilenir (Aksan, 2015, s. 30). Dil-söz karşıtlığını ortaya

koyan anlam bilimi çalışmaları kapsamında dilin incelenmesi *artzamanlılık* ve *eşzamanlılık* karşıtlıklarından doğan bir bakış açısıyla yapılır (Saussure, 1998, s. 130). *Eşzamanlı* (*eşsüremlî*) anlam bilimi **durgun**, *artzamanlı* (*artsüremlî*) anlam bilimi ise **gelişmeli** anlam bilimi olarak adlandırılmakla beraber birincisi toplumun o dili konuştuğu zamandaki dil olgusunu ele aldığı için bu şekilde adlandırılmış, ikincisi ise dildeki sözcüklerin süreç içinde anlamlarındaki gelişme ve değişimleri içine aldığı için *evrimsel dil bilimi* olarak da ifade edilmiştir (Saussure, 1998, s. 130; Kıran, 2002, s. 117; Aksan, 2015, s. 30).

Oğul ve onun çoğulu olarak ortaya çıkıp kalıcı isim hâline gelen *oğlan* sözcükleri, ilk defa Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleri olan *Köktürk Kitabeleri*'nde karşımıza çıkar. Sözcükler, bu metinlerde karşımıza çıkan şekliyle, neredeyse hiç değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır. *Oğul* sözcüğünün bu dönemde cinsiyet ayırt etmeksizin “çocuk, evlat” manalarında kullanıldığı, *oğlan*'ın da yine aynı anlama geldiği, bazı örneklerde *oğlan* sözcüğü çoğul anlam ihtiva etse de *oğul* sözcüğünün çoğul kullanımının *oglit* olduğu görülmektedir.

... *in(i)si k(a)g(a)n bolm(i)ş (e)r(i)nç oglitı k(a)g(a)n bolm(i)ş erinç* (KT D5)

Köktürk Abidelerinde geçen “oğlanım” ifadesi de *oglit* dışında metnin bağlamından hareketle “oğullarım” veya “çocuklarım” anlamında kullanılmış olmalıdır.

Ulayı iniyünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz [Tatar...] (KT G1)

Bununla ilgili *oğlan* sözcüğünün Türkçenin eski zamanlarından beri çoğul anlamının yanında tekil anlamla da kullanıldığını ve bunun metinlere de yansıdığını söyleyebiliriz. Bu hususta *oğlan* kelimesinin hangi dönemde tekil anlam da ihtiva etmeye başladığını veya sözcükte bulunan ve çokluk eki işlevinde kullanıldığını düşündüğümüz *+an* ekinin işlevini ne zaman yitirdiğini bilemiyoruz.

Kitabeler dışında *Küli Çor* (Clauson ve Tryjarski, 2017, s.51) ve *Taryat* (Tekin, 1982, s. 804-807) gibi daha küçük hacimli yazıtlarda da *oğul* sözcüğüne rastlanır.

... *oğli:n k[isi:si:]n, udızt[ugı:, ?qo]ntugı:, etdüki:, yŞr aldugı:...* (KÇ Doğu satır 13)

... *t(e)ngr(i)m q(a)n(i)m oğlı b(i)lge t(a)rduş ul(u)ğ b(i)lge y(a)bğu.* (T K3)

Köktürk Abidelerinde *oğul* kelimesi tekil anlamda sık karşımıza çıkmaktadır.

t(a)bg(a)ç bod(u)nka b(e)gl(i)k urı oglin kul boltı (e)şil(i)k kız oglin küñ boltı. (KT D7)

İnisi eçisin bilmez erti. Oğlı kangın bilmez erti (EKT D21)

Eski Uygur Türkçesinde *oğul*, *oğlan* ve bunlardan türeyen sözlerle beraber bunlarla aynı anlamı veren başka sözcükler de görürüz. Bunun yanı sıra *Irk Bitig*'de *oğul* “insanın yavrusu, çocuğu” dışında “hayvanın yavrusu” anlamında da kullanılmıştır.

kuş og<|>ı uça aztı (IB 15)

Yine “yavru” anlamında küçültme veya sevgi bildiren *atay* sözcüğünün de *Aç Bars Hikayesi*'nde hem “insan” hem de “hayvan yavrusu” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

... *üç kögürçgän atayı laçınka kovitur ärkän...* (ABH 366)

... *muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n işig sever amrak atayımın...* (ABH 426)

Yine bu dönem eserlerinden biri olan *Dasakarmapathavadanamala* adlı eserde *oğul* ve *oğlan* sözcükleri “çocuk, erkek evlat, oğul” anlamlarıyla yer alırken *kenç* “genç, yavru”, *kençkiye* “yavrucak”, *toguçkıya* “çocukçağız, yavrucak” sözcükleri de bulunur.

... ol **kençniñ** turgu ornagı ol... (D 156)

... aş içser ol **kençk(i)**ye... (D 161)

... isig özin [**to**]guçk(**i**)yasın titip idalap ezüg sav... (D 1831)

Eski Uygur Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Altun Yaruk*'ta *oğul* "oğul, çocuk" anlamındayken *oğlan* sözcüğünün çoğul şekilde "oğullar, çocuklar" anlamlarında kullanıldığını görüyoruz. *Oğulça* "oğul gibi, çocuk gibi", *oğulsuz* "oğlansız, çocuksuz", *oğlankaya* "oğlancağız, çocukcağız" şeklinde türemiş sözcükler de eserde karşımıza çıkar.

...biş ajun tınl(ı)glar **oglam** için... (AY 39/13)

agukmuşlarıg emlemek .. **oglan**k(a)yalarıg ançulayu ok... (AY 593/17)

...**ogulça** kızça ...y(i)ti kınıg ögrünçlüg .. (AY 617/21)

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerine bakıldığında bu metinlerde Köktürk ve Eski Uygur Türkçelerinde kullanılan sözcüklerin aynı anlamlarla kullanılmaya devam etmesiyle beraber *botu*, *çocuk*, *töl* sözcükleri ile *oğul* ve *oğlan*'dan türemiş, genellikle sevgi veya küçültme anlamıyla kullanılmış sözcüklere de rastlarız.

Kiçig **oglamıg** kör ukuşka ulam

Yaşı yetmeginçe yorımaz kılam (KB 293)

Tişike bir erkek bolur kör eri

Aningdın togar togsa iki **urı** (KB 980)

Negü tir eşitgil **ogullug** kişi

Başında keçürmiş yetilmiş yaşı (KB 1222)

Bu aşka okuglı bolur tört kutu

Barıglı yime tört bolur ay **botu** (KB 4663)

Kutadgu Bilig'de "çoluk çocuk, çocuklar" anlamında *oğul kız* şeklinde bir kullanım da mevcuttur. Bu kullanım Eski Uygur Türkçesi döneminde yazılmış olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde bir defa geçmekle beraber Karahanlı Türkçesi döneminden sonra aynı kullanıma incelenen eserler içinde *Nehcü'l-Ferâdis*, *Mu'inü'l-Mürîd* ve 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yazıldığı bilinen ve bir Oğuz Türkçesi eseri olan *Garib-nâme*'de de rastlanılmıştır.

oğul kız sebebi ata ol ana

kılınç artasa ya itilse yana (KB 1486)

oğul kız kişim tip nengin irkmese

Ya yir suv bağım tip kümüş tirmese (KB 2278)

... ol tınlıg tamuluğ bolur **oğul kızqa** sanmaz (İKPÖ XI. 6)

... biri Reyhân erdi, aındın **oğul kız** bol[ıma]dı. Nê kim oğul kız boldı, cümle Hadîca hatundın boldı razhâ. (NF 6/12)

taķı nâ-resîde oğul kızıdın (MM 173/3)

oğul kız kiçig bolsa bërse ata (MM 261/1)

Çün **oğul kız** sağ ola kaygısı var

Şayru olsa höd daħı korķusı var (Gn 2915)

Bu oğul kız ataya vü anaya

Farz u vâcibdür kim ikrâm eyleye (Gn 3111)

*Dîvânü Lüğâti't-Türk'*te *oğul* sözcüğü hem madde başı olarak verilmiş hem de sözcüğün farklı sözcüklerle bir araya gelerek kullanıldığı durumlar madde başında yer almıştır. Bu söz gruplarından bazıları yukarıda bahsettiğimiz dizimsellik ve dizisellik ilişkileri neticesinde ortaya çıkan eşdizimli sözcüklerdir. Doğrudan *oğul*, *oğlan* ve bunlarla aynı anlama gelen sözcüklerle ilgili olan örneklerden sonra eşdizimli örneklerle de yer verdik.

DLT'de *oğlan*, madde başı olarak yer almaz, örnekler içinde geçer.

... Bu sözden getirilerek "küçük çocuklara" *uşak ogla.n* ve "odunun parçalanmışına" *uşak ôtun denir* (DLT, s. 31)

Ogul oğul. Evlat olmayan çocuklara da *ogul* denir. "Bu çocuk ne diyor?" anlamında *bu ogul nē tîr* denilir. Bu kelime kuralsız olarak *ogla.n* şeklinde çokluk yapılır. Aslında *ogulla.r* şeklinde çokluk yapılması gerekirdi. Bu, "adamlar" için *eren* denmesi gibidir; ikisi de mevcuttur. (DLT, s. 35)

urı erkek evlat. "Erkek çocuklar" anlamında *urı o.gla.n* denir. (DLT, s. 43)

(em-) *kenç ana.sın emdi* çocuk annesini emdi (DLT, s. 88)

Çocuk her şeyin yavrusu, domuz yavrusu (DLT, s. 164)

(tog-) *ogul togdı* oğlan doğdu. Atasözü: *Mü.ş oğlu muya.vu toga.r*. Anlamı: Kedinin yavrusu anası gibi miyavolar. (DLT, s. 237)

(köler-) ... Atasözü: *Er oğlu muña.dma.s it oğlu kölerme.s*. Anlamı: İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz; bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre, yere yapışmaz (DLT, s. 256).

Bu iki örnekte, hayvan yavrusu için de *oğul* sözcüğünün kullanılmasının Eski Uygur Türkçesinden beri devam ettiği görülmektedir.

(bedüt-) *ol o.gla.nıg bedütti* o, çocuğu yetiştirip büyüttü. (DLT, s. 326)

-sı.g ... *Bu karı ol ogla.nıg bu, huyu oğlan huyuna benzer bir yaşlıdır*. (DLT, s. 400)

töl imale ile. Yavrulama zamanı. Oğuzca. Yavruya da *töl* denir. (DLT, s. 402)

(so.r) *kenç sût so.rdı* çocuk süt vb. şeyleri emdi. (DLT, s. 426)

-*kıya* küçültme eki. ... Bundan *ogulkıya* denir; "benim oğulcuğum" demektir (DLT, s. 418)

Sözcüklerin söz dizimi içinde başka sözcüklerle kurduğu ilişki neticesinde bazı sözcüklerin bir arada bulunma ve bu şekilde anlam kazanma durumları eşdizimlilik olarak tanımlanmaktadır (Çetinkaya, 2009, s. 197, 199; Eken, 2016, s. 29). *Dîvânü Lüğâti't-Türk'*te madde başı olarak verilen ve içinde *oğul* sözcüğünün geçtiği bazı söz gruplarını eşdizimli olarak almak mümkündür.

(ataç) *ataç ogu.l kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk* (DLT, s. 25)

"Besleme oğula" *öge.y ogul* ... denir. (DLT, s. 61)

Bunun gibi yaz çocuğu için *körpe ogul* denir. (DLT, s. 180)

(tün) *tün ogul* kadının ilki (ilk çocuğu, eşi). Bu da ister erkek ister kız olsun doğurduğu ilk çocuktur. *Dişiye tün kız* denir; "ilk kız" demektir. (DLT, s. 403)

kāp karındaki bebeği kaplayan zar. O zar çocukla beraber doğarsa o çocuk mübarek sayılır; ona *kāplıg ogul* adı verilir. (DLT, s. 407)

kaşsık ogul evlatlık (DLT, s. 504)

Codex Cumanicus'un İtalyan bölümünde *oglanlar* sözcüğü "1. Erkek çocuklar, oğlanlar 2. hizmetçiler, görevliler" anlamlarıyla verilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015, s. 531). Alman bölümünde *oglan* sözcüğünün üçüncü anlamı olarak "kız, genç kız" tanımının verilmesi dikkat çekicidir (Argunşah ve Güner, 2015, s. 783).

Barıñız Betlemge, anda tapgay-siz togırgan oglan çüprekke çulganmış dağı biçenlikte koyulmuş. (CC II 61b/4-5)

Sili oglanmı kövsi boldı Tėnriniñ konuşı (CC II 76a/6)

Harezmi Türkçesi döneminde de *oğul* ve *oğlan* sözcüklerinin fonetik bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Dönemin önemli eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te bu iki sözcük ve bunlardan türetilen *ogullanmak* "evlat edinmek" fiili mevcuttur.

Hadıca hātun razhā Peyğambardın sekkiz oglan tuğurdı: tōrti erkek taqı tōrti kız erdi. (NF 5/1)

taqı aydı: Ey abuşqa, bu oğlung sendin şikāyat qılu turur... (NF 286/1)

...munu ogullanğay-miz (NF 112/17)

Kıyasü'l- Enbiyâ'da hem bu sözcükler hem de bunlardan türetilen sözcüklerin yanında daha önceki dönemlerde de kullanılan ve bunlarla aynı anlama gelen sözcüklere rastlanmaktadır.

‘Alī oğlı başın alıp aydı: ey balam meñlig seniñ özün Resül hānedanı üçün baş bėrdiñ (KE 246r/13)

Beşir ün kıldı Büşrā kuğuğdın bir oğlan çıkardı tēp. (KE 71v/10)

Aşağıdaki örnekte *oğlan* sözcüğü genel anlamda "çocuk" manasıyla kullanılırken *oğul* "erkek çocuk" anlamındadır.

Havvā yetmiş qarın oğlan tuğurdı ekişer ekişer bir oğul bir kız... (KE 14v/13)

Havvāğa keldi, aydı: qarım da ne bar? Aydı: bilmez-men. İblis aydı: qarım dağı urı yılkı bolğay mu? (KE 14r/20-21)

men seni atalıkğa kabül kıldım sen me meni ogullukğa kabül kılgıl. (KE 63r/17)

ādemiler Resül hācetini kōrmedi oğlanlık hālinde kaçan ulğaydı... (KE 183v/12-13)

Harezmi Türkçesi eserlerinden bir diğeri olan *Mu'înü'l-Mürîd*'de de *oğul* sözcüğü daha çok "erkek evlat" anlamında yer alırken *oğlan* "çocuk" anlamıyla kullanılmıştır.

oğul ahtıg uluk neçe asrağı (MM 231/2)

taqı bilgil enşāri oğlanları (MM 34/3)

14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu sahasında Türkçe olarak yazılan *Garib-nâme*'de *oğul* ve *oğlan* yanında bunlardan türetilmiş çeşitli sözcükler de bulunmaktadır.

Oğlan-iken kişi hiç kayğu yimez

Dünyaya geldüm yine gidem dimez (Gn 1170)

Bir budak dimekde maşşūd ne-durur

Ya 'ni oğlan kız sanja perde-durur (Gn 3488)

Ol kişi öldürdi bir oğlançuğı

Ma 'şüm-ıdı yoğ-ıdı hiç yazuğı (Gn 6079)

Böyle geçer cümle oğlanlık halı

Bu hal içinde kanı Tañrı yolu (Gn 1179)

Ol oğul uşbu kitâblardur 'ayân

Atasını bildürür bellü beyân (Gn 2371)

Ululukda urılupdurken yiri

Oğlan uşak teşvişidür tedbiri (Gn 4712)

Eski Oğuz Türkçesi eserlerinden olan ve 14. yüzyılda Hoca Mesud tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilen *Sühayl ü Nevbahar* mesnevisinde *oğul* ve *oğlan* sözcükleri öncelikli olarak “erkek evlat” anlamıyla kullanılmakla birlikte *oğlan*, “genç delikanlı, çocuk” manalarında da kullanılmıştır.

Hakikatde oğlum durur yigenüm

İki gözümüñ nûrı durur benüm (SN 300)

Hiç oğlan olup oynamazdı oyun

Ya karnı acup gözlemezdi öyin (SN 5207)

Aynı dönemin ilk eserlerinden biri olan *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*'te, Eski Türkçede olduğu gibi *oğlan* sözcüğü “çocuk” manasıyla kullanılırken *oğul* sözcüğü de “oğul, çocuk” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. *Oğulluk* “evlatlık” da yine bu eserde yer alan ve daha öncesinde de karşımıza çıkan bir sözcüktür. Bu eserde *oğul* ve *oğlan*la aynı anlamda kullanılan ve diğer metinlerde rastlamadığımız *çağa* “küçük çocuk, yeni doğmuş çocuk” sözcüğü dikkat çekmektedir. Bu sözcüğe bu eser dışında *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü*'nde rastlıyoruz. Onlara aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anadan çağa doğduğun dan ol büksek yolın men köstermedüm mü? (BH 118b/9-10)

Türk edebiyatında yazılmış tespit edilebilen ilk Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi olan Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'unda *bala* “çocuk”, *oğul/oğul* “oğul, erkek evlat”, *oğlan* “çocuk, evlat, erkek evlat”, *oğlancuk/oğlançuk* “oğlancık, küçük oğlan”, *oğulluk/oğulluk* “oğulluk” sözcükleri vardır.

Bala üçün yâ yûsuf hasretli men (BH M33/9)

On iki oğul başa rûzî kıldı (BH B64/11)

Dura dura oğlançuk yawuz oldı (BH B16/2)

Beğendi oğulluğa kabûl kıldı (BH B37/10)

14. yüzyıl şairlerinden Yûsuf-ı Meddâh'ın, *Varka ve Gülşah* adlı çeviri eserinde *oğul* “erkek evlat, oğul” ve *oğulluk* “üvey oğul” sözcüklerine rastlanmaktadır.

Anası eydür ki oğlum sakîn ol

İrte olsun tâ bilevüz kimdir ol (VG 113)

Luţf idüp beni oğulluğa kabûl

Ger kıllalar olayın ölince kul (VG 940)

Eski Oğuz Türkçesinin ilk eserlerinden biri olan *Kitab-ı Gunya*, Harezmi Türkçesinden Eski Oğuz Türkçesine çevrilmiş bir ilmihal kitabıdır (Tezcan, 1995, s.173). *Kitab-ı Gunya*'da *oğlan*, *oğul* ve bunlardan türeyen *oğlancuk* "çocuk, erkek çocuğu, bebek", *oğlansuz* "çocuksuz, bebeksiz" ve *uşak* sözcükleri daha önceki dönemlerde ve eserlerde geçtiği anlamlarıyla kullanılmış, farklı olarak bu eserde *giçi* "küçük çocuk" sözcüğüne rastlanmaktadır.

Her ki giçilere şafaqat itmesedi ve pîrlere hürmet kılmasa... (KG 169a/8)

Kabusnâme'de *oğul* "erkek evlat" anlamıyla *oğlan* da "çocuk, erkek evlat" anlamlarıyla kullanılmıştır. Diğer metinlerde eşdizimli olan ve "çoluk çocuk" anlamına gelen bir kullanıma bu metinde de rastlanmaktadır. Yine önceki dönemlerde de karşılaşılan *oğulluk* "çocukluk", *oğlancık* "küçük çocuk, çocukcağız" kullanımları bu metinde de görülmektedir.

Şöyle getirmişlerdir ki bir yoksul göçgüncü Türkün iki oğlanları vardı. (KN, s. 74)

Eyle olsa ata ve ana birbirine cem' olduğuna sebep oğul ve kız vücuda gelmektir. (KN, s. 42)

Zira oğul yemiştir, ata ve ana ağaçtır. (KN, s. 43)

Peygamberin atası ve anası nübüvvet gelmeden öldüklerinden beyân eder, yani eger nübüvvet zamanına erseler Peygambere vâcip olurdu ki onları kendünden ulu göreydi, oğulluk tevâzu'un göstereydi. (KN, s. 43)

Ve hem ol Başbakçı Muhammed bin Hasan'ın oğlu oğlanların gösterdiler gördüm. (KN, s. 49)

Zira kolayında ulalmış kocadan ulular sohbetin dinlemiş nâreside oğlancık marifeti yegdir. (KN, s. 73)

Oğlan sözcüğüyle ilgili bu metinde bu zamana kadar diğer metinlerde takip edemediğimiz fakat bugün Türkçe sözlükte sözcüğün dördüncü anlamı olarak verilen "cinsel bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden sapık erkek."² tanımına uyan bir kullanım mevcuttur. Bu metnin çeviri bir eser olduğu düşünüldüğünde böyle bir mananın başka bir sözcükle karşılanamaması nedeniyle bu sözcükle karşılandığı düşünülebilir fakat sözcüğün "genç kız, cariyeye" anlamlarında kullanılmış olması da muhtemeldir. Sonraki dönemlerde de Türkçe sözlüğe de geçen anlamda kullanımın devam ettiği ve zamanla yerleştiği görülmektedir.

Ve yaz olıcak avratlara meylet ve kışın oğlanlara, ta ki tendürüst olasın. Zira ki oğlan teni ıssıdır, yazın iki ıssı bir yere gelse teni azıdır ve avrat teni sovuktur, kışın iki sovuğ bir yere gelse teni kurudur, vesselâm. (KN, s.96)

Metinde *oğlan* sözcüğü "genç, tecrübesiz" anlamlarını karşılayacak biçimde de karşımıza çıkmaktadır.

Zira ki marifetli yiğitler pîr sıfatlıdır ve marifetsiz kocalar oğlan sıfatlıdır. (KN, s.74)

Ve lâkin olmasın ki lâtifeyi savaşa döndüresin, zira ki savaşmak uslular işi değildir, avrat ve oğlan işidir. (KN, s.88)

Dede Korkut Hikâyeleri'nin Dresden nüshasında *oğul* ve *oğlan* sözcükleri "oğul, erkek evlat" anlamlarında kullanılmaktadır. Burada sözcüklerin "çocuk" anlamına rastlanılmamıştır. Bu eserde *oğlancuk* sözcüğü de "erkek çocuk" anlamıyla kullanılmıştır. "Çoluk çocuk" anlamındaki *oğlan* *uşak* kullanımı bu eserde de mevcuttur.

² Türkçe Sözlük, "oğlan" E.T: 17.02.2023

Oğlan on beş yaşına girdi **oğlanuñ** babası Bayındır Hânun ordusına karşıdı. (DK 9b/7-8)

Oğlan uşak yemek yemekçe gelmez, dedi. (DK 68b/2)

Hânun **oğlacuğı**, üç dağı ordı **uşağı** meydânda aşuk oynarlarıdı. (DK 10a/3-4)

Tarama Sözlüğünde; oğlan adam “delikanlı”, oğlana kalmak “gebe kalmak”, oğlan burusu (oğlan ağrısı) “çocuk doğurma sancısı, doğum ağrısı”, oğlandan kalmak (oğuldan kızdan kalmak) “çocuktan kesilmek, doğurma çağını geçirmek”, oğlan eylemek “çocuk yapmak, doğurmak”, oğlan yaşı “çocukluk çağı”, oğlan yatağı “rahim döl yatağı”, oğul edinmek “evlat edinmek”, oğulluk kul “evlat edinilmiş köle”, oğul oğlancuk “çoluk çocuk”, oğul okumak “evlat edinmek” biçimlerinde eşdizimli kullanımlar mevcuttur (TS, s. 2926, 2930, 2932, 2934, 2935, 2936).

Çağatay Türkçesi eserlerinden olan *Abuşka Lügati*'nde oğul ve oğlan sözcüklerine madde başında rastlanmaz. *Bala* sözcüğünün sadece “kuş ve diğer hayvanların yavruları” için kullanıldığı görülürken *bota/bote* sözcüğünün anlamı ise “oğul demektir” olarak verilir (Güzeldir, 2002, s. 176, 193). T. Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*nde bu sözcüğü *botu* olarak madde başında verip “deve yavrusu” olarak tanımlar ve Ramstedt'in *Kalmukisches Wörterbuch*'undaki Moğolca *botu-gan*'a dayandırır (Gülensoy, 2007, s. 162). Muhammed Ya'kûb-ı Çingî'nin *Zebân-ı Türkî* sinde çocuk “ayı yavrusu”, oğlan “evlat, çocuk; oğul”, oğul “erkek evlat”, *togma* “küçük köle, evin köle ve cariyesinden olan çocuk, hizmetçi çocuğu” ve yaş “çocuk” manalarındadır (Kara, 2011). *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de oğlan “oğul, çocuk” anlamlarında (Barutçu Özönder, 2011, s. 168).

TDK *Türkçe Sözlükte*³ oğul ve oğlan sözcüklerinin dörder anlamı mevcuttur. *Oğlan*, bütün anlamlarında isim görevindeyken *oğul* sözcüğü üç anlamında isim, birinde ünlem görevindedir. Bu anlamlar tarihî metinlerle ortaya koyduğumuz anlamlarla ortak olmakla beraber bunları Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında da takip edebilmekteyiz. Çağdaş lehçelerde sözcüğün eşdizimli kullanımları ile ek olarak farklı anlam ve görevde kullanılan şekillerine; *oğul* ve *oğlan* ile aynı anlama gelen farklı sözcüklere de yer verilmiştir. *Oğlan* sözcüğünün TDK'nin sözlüğünde yer alan anlamları şu şekildedir:

1. Erkek çocuk.

Sözcüğün bu anlamını Türkçenin en eski metinlerinden beri takip edebiliyoruz. Türkiye Türkçesinin konuşma ve yazı dilinde de yaygın anlamı budur. Çağdaş Türk şive ve lehçelerinde yine bu anlamıyla kullanılırken Anadolu ağızlarında sözcüğün ses değişikliğine uğramış hâlini görmek de mümkündür.

“Biraz sonra oğlan da doğrulup kızın karşısına geçti.” **Osman Cemal Kaygılı**⁴

2. Yetişkin erkek.

*Yakışıklı, erkek güzeli olmaya aday bir oğlandı.*⁵

Sözcüğün bu iki anlamını ve buna ilaveten eşdizimli kullanımlarını Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî* de örnekleriyle vermektedir.

oğlan: 1. erkek çocuk, uşak, gulam. *Evladınızdan kaç oğlan kaç kızdır?*

2. Henüz tüyü gelmemiş genç erkek, delikanlı, şâb (KT, s.209).

³ <https://sozluk.gov.tr/> E.T: 17.02.2023

⁴ *Türkçe Sözlük*, “oğlan”

⁵ *Türkçe Sözlük*, “oğlan”

At oğlanı: seyis; **iç oğlanı:** vaktiyle hareme girer çıkar baliğ olmamış küçük hizmetçi; **kapu oğlanı:** kapı çukadarı(çuhadarı) yamağı, sefaretlerde tercüman muavini; **kız oğlan:** bakir kız. Sözlükte *oğlancık* “küçük erkek, çocuk” sözcüğü de yer almaktadır (KT, s. 209).

3. Bacak.

Sözcüğün bu anlamı Kubbealtı Lugatı'nda şöyle verilmiştir: “İskambilde üzerinde genç bir erkek resmi bulunan kâğıt, bacak, vane.”⁶

4. Cinsel bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden sapık erkek.

Sözcüğün bu sonuncu anlamına tarihî metinlerden *Kabusnâme*'de de rastlamıştık. Çağdaş şive ve lehçelerde de bu anlama gelen sözcükler kullanılmıştır fakat bunlar Türkçe değildir. Kazak Türkçesindeki *pederast* sözcüğü buna örnek gösterilebilir (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2009, s. 564). Bugün, sözcük bu anlamıyla *oğlancık* biçiminde Türkiye Türkçesinde yer almaktadır.

Anadolu ağızlarında sözcüğün eşdizimli olarak kullanılıp farklı anlamlar kazandığını da görüyoruz.

Oğlanaşı: Bir çeşit zamlık (DS V, s. 3270).

Oğlanelması: Yaban gülünün fındık büyüklüğündeki kırmızı renkli meyvesi. (DS V, s. 3270)

Oğlanevi: Evlenecek erkeğin ailesi (DS V, s. 3270).

Oğlankolu: I. Yolların köşeli yerleri, dönemeç.

II. Kolböbreği. (DS V, s. 3270)

Oğlanlık: Bebeklerde yüksek ateş nedeniyle baygınlık biçiminde beliren bir hastalık, havale (DS V, s. 3270).

Oğlanlık olmak: Havale geçirmek (DS V, s. 3270).

Çağdaş lehçe ve şivelerde *oğlan* ve onunla aynı anlama gelen sözcükler şunlardır:

Altay Türkçesi: uulan: oğlan, genç (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999, s. 195)

Kazan-Tatar Türkçesi: uylan: oğlan, erkek çocuk (Şahin, 2014, s. 178).

Kırgız Türkçesi: uul bala(sı): oğlan, oğlan çocuğu (Şen, 2023, s. 523).

Yeni Uygur Türkçesi: oylan: oğlan, oğul (Necip, 2016, s. 367).

Türkmen Türkçesi: oylan: 1. erkek çocuk, 2. çocuk, 3. delikanlı, genç erkek. **oylan uşak:** küçük çocuklar, çoluk çocuk; **oylanlamak:** çocuk doğurmak (Tekin vd., 1995, s. 482)

Kazak Türkçesi: bala (ul), er bala: çocuk, erkek çocuk. **cigit bozbala:** tüysüz oğlan. **pederast:** oğlancık: erkekle cinsî münasebete giren erkek (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2009, s. 564)

Özbek Türkçesi: bala: 1. yeni doğmuş, çocuk, çağa, 2. küçük, baliğ olmamış erkek (Özbek Dilinin İzahlı Lügati, s. 305)⁷

⁶ Kubbealtı Lugati, <http://www.lugatim.com/s/o%C4%9Flan.E.T:18.02.2023>.

⁷ https://www.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20B.pdf E.T: 18.02.2023.

Hakas Türkçesi: oolah: oğlan, erkek çocuk; **oolğıcah:** çocuk, küçük erkek çocuk (Arıkoğlu, 2005, s. 169)

Çuvaş Türkçesi: aca: çocuk, delikanlı. **aca paca:** çoluk çocuk; **acan-aci:** torun, yeğen (Paasonen, 1950, s. 1)

Kumuk Türkçesi: ulan: oğul, erkek evlat; **bala:** çocuk, bebek, yavru (Pekacar, 2011, s. 59, 352)

Karaçay-Malkar Türkçesi: bala: evlat, yavru, çocuk; **caca:** ilk çocuk, büyük çocuk; **caş:** genç, oğul; **ulan:** oğlan, çocuk; **caş ulan:** erkek çocuk, **kız ulan:** kız çocuk (Tavkul, 2000, s. 108, 134, 143, 417)

Teleüt Türkçesi: pala: Çocuk, yavru, bala; **pala tuju:** çocuk çağı; **pala-parka:** çoluk çocuk; oğlan; **uulan:** genç, oğlan (Ryumina Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000, s. 82, 125).

Yakut Türkçesi: uolan: oğlan (Vasiliev, 1995, s. 204)

Özbek Türkçesi sözlüğünde bala sözcüğünün tanımında verilen *çaqalaq*, *çağa* şeklinde *Behçetü'l-Hadâyik'ta*, *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü'nde* de karşımıza çıkmıştır. Bu sözcük de “çocuk” anlamıyla dilimizde uzun zamandır var olan ve bugün Türkiye Türkçesinin yalnız ağızlarında korunan bir sözcüktür.

çağa: yeni doğmuş, daha tüyü bitmemiş (TS, s.786)

On bin yıl gerü uçtu tâ ki Arş nurundan kanadı göyündü tâ ki bir çağa yavru gibi oldu. (TET 459-1, TS, s. 786'dan)

çağa (I) [caa(I), cacık (III), cağa (III), carş, coğa, ça (II), çaa (I), çağ (IX), çala (III), çarga, çaşka (I), çaya, çaylak (IV), çiltik (I), çipçe (I), çoa, çoçka (II), çoğ, çoğa (I), çova, çöne (I) -2]: bebek, çocuk (DS II, s. 1033)

TDK *Türkçe Sözlük'te* **çağa**, *çocuk*, *bebek* şeklinde yer alır.⁸

Moğolcadan Türkçeye geçmiş olan *oğ* sözcüğü de günümüz çağdaş Türk lehçelerinden Yakut Türkçesi ve Dolganca'da mevcuttur. Kelime bu lehçelerde esas itibarıyla “çocuk, yavru, evlat, oğul” anlamlarındadır (Li, 1999, s. 198).

Oğul'un TDK *Türkçe Sözlük'te* yer alan anlamları şunlardır:

Oğul

1. Erkek evlat, mahdum.

Türkiye Türkçesinde bugün sözcüğün temel anlamı ve yaygın kullanımı budur. Türkçenin tarihî gelişimi içinde sözcüğün temel olarak bu anlamını koruduğu görülmektedir.

Kamûs-ı Türkî'de sözcüğün ilk anlamı “erkek evlat, ibn, ferzend, zade” olarak verilmiştir (KT, s. 209).

2. Bazı kelimelerin anlamını pekiştirmek için kullanılan bir söz: Hinoğlulin.

3. Bir ana arıyla birlikte kovandan ayrılan, yeni yetişmiş arı topluluğu: Oğul arısı.

⁸ *Türkçe Sözlük*, “çağa” E.T. 18.02.2023.

Oğul arısı, bu anlamıyla Kamûs-ı Türkî'de de geçer: **oğul arısı**: yeni yetişen arı (KT, s. 209)

4. Yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği bir seslenme sözü:

"Bu su onu da devirir oğul!" - **Sait Faik Abasıyanık**⁹

Sözcük bu anlamıyla *Derleme Sözlüğü*'nde "kaba sesleniş (genellikle erkek çocuklar için)" tanımıyla *ula (ulen, ulo)* biçimiyle yer almıştır (DS VI, s. 4033).

Oğul sözcüğünün Anadolu ağızlarında, çağdaş şive ve lehçelerdeki kullanımları ise aşağıdaki gibidir:

Derleme Sözlüğü'nde *oğul* "arıların baharda çıkardığı yavrular" ve "tahılın art arda, yavaş yavaş çıkardığı başak" anlamlarıyla yer alır. *Oğuldak* da "tahılın sonradan verdiği başak" demektir. *Oğulduruk* "1. döl yatağı, soy sop; 2. güç yanan, yaş, budaklı, sert", *oğulluk* "üvey oğul", *oğulsak/oğursak/oğulsuz/oğursuz* "1. süt veren koyun, 2. kısır hayvan" anlamlarıyla ağızlarda kullanılmaktadır (DS V, s. 3271-3273). Eski Oğuz Türkçesinde de kullanılan sözcüğün *Tarama Sözlüğü*'nde *oğulduruklanmak* "bitkinin dibinden filiz sürmek, bitki filizlenmek" anlamında fiil hâli de mevcuttur (TS, s. 2935).

DS'de yer alan *oğulbalı* eşdizimli sözcüğü "erkek çocuktan olan torun" anlamındayken bunun ayrı yazılan *oğul balı* şekli "baharda çıkan arı yavrularının yaptığı beyaz ve iyi bal, çok tatlı, çok güzel, eksiksiz" anlamlarına gelmektedir. Yine eşdizimli bir kullanım olan *oğul ateşi*'nin anlamı ise çocuğu ölen ailenin üzüntüsü" demektir (DS V, s. 3272). *Kamûs-ı Türkî*'de de *oğul balı* "taze arının yaptığı beyaz bal" olarak geçmektedir (KT, s. 209).

Kazan-Tatar Türkçesi: ul: oğul, erkek evlât (Şahin, 2014, s. 178).

Kırgız Türkçesi: uul: oğul (Şen, 2023, s.523, 528)

Hakas Türkçesi: ool: 1.oğlan, 2. erkek, 3.genç; **oolğıcah:** çocuk, küçük erkek çocuk (Arıkoğlu, 2005, s. 169)

Altay Türkçesi: bala: çocuk; **caş uul:** genç delikanlı; **uul:** oğul (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999, s. 33, 55, 195).

Yeni Uygur Türkçesi: ogul: oğul; **bala:** çocuk (Necip, 2016, s. 28, 367).

Teleüt Türkçesi: pala: uul: delikanlı, genç, oğul (Ryumina Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000, s. 125).

Karaçay-Malkar Türkçesi: ul: oğul (Tavkul, 2000, s. 417)

Türkmen Türkçesi: ogul: erkek çocuk, oğlan; **ogul-gız:** çocuk, kuşak, nesil, döl; **ogullık:** 1. üvey oğul, 2. oğul olarak kabul edilen çocuk, evlatlık; **ogulsızlık:** oğlan çocuğu olmazlık, soyu tükenmişlik (Tekin vd., 1995, s. 482).

Kazak Türkçesi: ul, bala: oğulcuk: 1.ulım, balam, 2.emriyo; **oğullu: uldı, ul balalı;** oğul otu: **melissa;** oğulsuz: **ulsız, er balasız** (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2009, s. 564).

Özbek Türkçesi: oğil: oğul: erkek çocuk (Özbek Dilinin İzahlı Lugati, s. 193)¹⁰

Hakas Türkçesi: oolği: oğlu; **oolğim:** oğlum (Arıkoğlu, 2005, s. 169).

Çuvaş Türkçesi: ar: adam, erkek çocuk; **ival:** oğul (Paasonen, 1950, s. 53).

⁹ *Türkçe Sözlük*, "oğul" E.T: 18.02.2023.

¹⁰ https://www.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20O'.pdf E.T: 18.02.2023.

Yakut Türkçesi: uol: oğul (Vasiliev, 1995, s. 204).

Tablo 2. Çağdaş Türk şive ve lehçelerinde oğul ve oğlan sözcüklerinin karşılıkları.¹¹

Şive ve Lehçeler	Oğlan	Oğul
Altay Türkçesi	Uulan	Uul/bala/caş uul
Çuvaş Türkçesi	Aca	Ar/İval
Hakas Türkçesi	Oolah	Ool
Karaçay-Malkar Türkçesi	Ulan	Ul
Kazak Türkçesi	Bala (ul)/ Er bala	Ul/Bala
Kazan-Tatar Türkçesi	Uğlan	Ul
Kırgız Türkçesi	Uul bala(sı)	Uul
Kumuk Türkçesi	Ulan	Ulan
Özbek Türkçesi	Bala	Oğul
Teleüt Türkçesi	Uulan/Pala-parka	Uul
Türkiye Türkçesi	Oğlan	Oğul
Türkmen Türkçesi	Oğlan	Ogul
Yakut Türkçesi	Uolan	Uol
Yeni Uygur Türkçesi	Oğlan	Oğlan

Oğul ve *oğlan* sözcükleri deyim ve atasözlerinde de karşımıza çıkar. Sözcükler deyimlerde eşdizimli kullanımdan kaynaklı temel anlamlarından farklı anlamlar kazanmakla beraber atasözlerinde genellikle “çocuk, erkek evlat” anlamlarıyla kullanılmıştır. Örnekleri şöyle inceleyebiliriz¹²:

a) Deyimler:

Oğul çıkarmak: bir kovan, yeni bir oğul arısı topluluğu meydana getirmek.

Oğul vermek: oğul arılarının bir bölümü kovandan ayrılıp ayrı bir kovana gitmek

“Sivrisinekler çevresinde oğul vermeye başlamışlardı.” Orhan Kemal

Babasız oğlan doğurmak: bir işte aşırı zorluk, büyük güçlük çekilmesine rağmen başarılı olmak.

Şamaroğlanına dönmek: yerli yersiz suçlanıp azarlanmak.

b) Atasözleri:

Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlan büyük ekmek getirsin: Erkek evlat meyve veren ağaç gibidir, günü gelince evin geçim yükünü hafifletir.

Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını: Çocuk akıllı ise babasından mal kalsın diye beklemez, malı kendisi kazanır; akılsızsa babası ne kadar çok mal bırakırsa bıraksın değerini bilmez ve onu kısa zamanda bitirir.

Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz: Ortaklaşa kullanılan bir mal, kimi zaman baba ile oğlu arasında bile kavgaya neden olur.

Gelin eşikte, oğlan beşikte: Bir eve gelin gelir gelmez bebek hazırlıklarına başlamak gerekir.

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü: Torun oğlandan olursa “oğul balı”, kızdan olursa “bahçe gülü” diye sevilir.

¹¹ Bu tablodaki bilgiler Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde yer alan “Sözlükler” bölümündeki bilgilerden ve kaynakçada adı geçen ilgili sözlüklerden faydalanılarak hazırlanmıştır. <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 03.03.2023.

¹² Buradaki deyim ve atasözleri Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde yer alan “Sözlükler” bölümünde, “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” kısmından alınmıştır. <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 03.03.2023.

Azrail gelince oğul, uşak sormaz: Azrail büyük küçük demez, eceli gelenin canını alır.

Baba himmet oğul hizmet: Büyüklerin kendilerine el uzatıp yardım etmelerini istemeleri için küçüklerin görevlerini iyi yapmaları gerekir.

Çam ağacından ağır olmaz, el çocuğundan oğul olmaz: her şeyin bir değeri vardır; yapacağı iş, kullanılacağı yer ayrıdır.

Sonuç

Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden beri varlığı tespit edilebilen *oğul* ve *oğlan* sözcükleri dilin gelişimi içinde temel anlamlarının dışında yan anlamlar kazanmış, kimi zaman mecazlı anlatımlarda kullanılmıştır. Dilin canlılığını gösteren bu anlam farklılaşmaları hem tarihî metinlerle hem de çağdaş lehçe ve şivelerdeki kullanımlarla takip edilebilmiştir.

Oğul ve *oğlan* sözcükleri dilin dizisel, dizimsel ve anlambilimsel ilişkileri doğrultusunda incelenmiş ve yatay ekseninde sözcüklerin genellikle isim göreviyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Dikey düzlemde ise “bala/balı, urı, bota/botu, çaka/çağa, uşak, toğuçkıya, kenç, giçi, bebek, yaş” sözcüklerinin *oğul* ve *oğlan*’la aynı anlama gelecek ve aynı metinde *oğul* ve *oğlan*’ın yanında bunlardan birkaçı bulunacak şekilde kullanıldıkları görülmüştür. Dizisel ve dizimsel ilişkiler doğrultusunda bu sözcükler eşdizimli sözcükler oluşturmuş ve eşdizimli kullanımlarında “oğlanaşı: bir çeşit zank, oğlankolu: yolları köşeli yerler, oğulsak: süt veren koyun” gibi temel anlamlarından oldukça farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Anlam bilimsel ilişkiler açısından yapılan artzamanlı incelemede Türkçenin tarihî gelişim sürecinde yazılan 6 tanesi sözlük olmak üzere toplam yirmi dokuz (29) eser taranmıştır. Bu eserlerin sözlük olanlarından yalnızca Abuşka Lügati’nde *oğul* ve *oğlan* sözcükleri madde başında bulunmamaktadır (Güzeldir, 2002). Kalan yirmi sekiz (28) eserden de yalnız Çöyr Yazıtı’nda bu sözcüklere rastlanmaz (Barutçu Özönder, 2006, s.108-124). Bu durumun sebebinin Çöyr Yazıtı’nın hacim olarak çok küçük olmasına bağlı olduğu söylenebilir. DLT’de *oğul* ve *oğlan* ile kurulmuş pek çok eşdizimli sözcüğün yer aldığı görülmüştür. Bu incelemede sözcüklerin genellikle temel anlamını korumakla beraber yan ve mecaz anlamlar kazandığı; eşzamanlı incelemede ise çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde bazı ses değişiklikleriyle beraber sözcüklerin görüldüğü ilk metinlerden gelen temel anlamını yitirmediği, bazı şive ve lehçelerde yan anlamlar kazandığı belirlenmiştir. Sözcüklerin atasözleri ve deyimlerde de sıkça kullanılıyor olduğu, deyimlerde mecaz anlamlar kazanırken atasözlerinde genellikle bunların temel anlamlarının yer aldığı görülmüş ve bunların da örnekleri verilmiştir.

Oğul ve *oğlan* sözcüklerinin art ve eş zamanlı incelemesinde tespit edilen anlamları şu şekildedir: *Oğul* sözcüğü “çocuk, evlat, erkek çocuk, hayvan yavrusu, bebek”, *oğlan* sözcüğü de “çocuk, evlat, çocuklar, genç/delikanlı, bebek” anlamlarında kullanılmıştır.

Tablo 3. *Oğul* ve *oğlan* sözcüklerinin art ve eş zamanlı incelemesinde tespit edilen anlamları

Sözcükler/Kullanıldığı Anlamlar	Çocuk/evlat	Erkek çocuk	Çocuklar	Genç, delikanlı	Hayvan yavrusu	Bebek
oğul	+	+	-	-	+	+
oğlan	+	+	+	+	-	+

Metin Taramasında Kullanılan Yöntem ve Kısaltmalar Dizini

Metin taramasında; çalışmamıza konu olan *oğul* ve *oğlan* sözcükleri aşağıda kısaltmaları verilen eserlerin varsa dizinlerinden taranmış, orijinal metinde geçtikleri yerlere müracaat edilmiş ve bağlam bakımından ilgili kelimelerin kazandıkları anlamlar yerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. İlgili metin içi atıflar yapılırken faydalanılan kaynakların transkripsiyonlarına müdahale edilmemiş, çalışmamıza ilgili yerlerdeki şekliyle geçirilmiştir. Metin içi atıflarda örneğin geçtiği yer orijinal metne göre gösterilmiştir. Yalnızca *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Tarama Sözlüğü*, *Kâbusname* ve *Kâmus-ı Türkî*'de aşağıda verilen çalışmaların ilgili sayfalarına atıf yapılmıştır. Doğrudan görülmeyip Tarama Sözlüğünde görülen örneklerin yanına ise hem örneğin geçtiği metin hem de Tarama Sözlüğündeki sayfası verilmiştir.

ABH: Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AY: Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BH: Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l- Hadâik Fî Mev'izati'l- Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CC: Argunşah, M. ve Güner, G. (2015) *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

D: Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathâvâdânamâlâ Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DE: Ademler, B. (2007). *Düstürnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

DK: Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DLT: Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS: Türk Dil Kurumu (2009). *Derleme Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKT (Kültigin): Ergin, M. (2006). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gn: Âşık Paşa (2000). *Garib-Nâme C. I/1, I/2* (Haz. Kemal Yavuz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

IB: Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İKPÖ: Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev. V. Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KB: Hacib, Y. H. (2005). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R. R., Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

KÇ: Clauson, G. ve Tryjarski, E. (2017). *İhe Hüşötü Yazıtı (Küli Çor) I* (Çev. M. Tütüncü). *Düşünce ve Tarih Dergisi*, 32, 41-56. Clauson, G. ve Tryjarski, E. (2017). *İhe Hüşötü Yazıtı (Küli Çor) II* (Çev. M. Tütüncü). *Düşünce ve Tarih*, 33, 51-60.

KE: Ata, A. (1997). *Kıyasü'l- Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KG: Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KT:** Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- KT D:** Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KT G:** Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KN:** Gökyay, O. Ş. (2006). *Keykâvus-Kabusnâme*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- KY:** Cin, A. (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MM:** Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Mu'înü'l- Mürîd (İnceleme-Metin-Dizin Tıpkibasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NF:** Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l- Ferâdis Uştmağların Açuq Yolu Maḥmūd Bin 'Alî*, (Yay. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar/Dizin-Sözlük Aysu Ata), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SN:** Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- T:** Tekin, T. (1982). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Belleten*, 46(184), 795-838.
- TET:** Tefsir-i Ebilleys Tercümesi. XV. yüzyıl sanatçılarından Germiyanlı Ahmet Dâi tarafından Arapçadan yapılan çeviridir. Eser bizzat görülmeyip eserdeki örnekler *Tarama Sözlüğü'*nden alınmıştır (TS, LIX'dan).
- TS:** Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VG:** Köktekin, K. (2007). *Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüz Ha:** Yüz Hadis Tercümesi. XIV. yüzyıl bilginlerinden Mustafa Darir'in eseridir. Eser bizzat görülmeyip eserdeki örnekler *Tarama Sözlüğü'*nden alınmıştır (TS, LXV'ten).
- Yüz. Şeyd:** Yusuf u Zeliha. XIII. yüzyıl sanatçılarından Şeyyat Hamza'nın bu manzum eseri Batı Türk edebiyatının ilk ürünlerindedir. Eser bizzat görülmeyip eserdeki örnekler *Tarama Sözlüğü'*nden alınmıştır (TS, LXIV'ten).
- Zâd:** Zadü-ül-İbad Tercümesi. Çeşitli din ve tasavvuf kitaplarından seçilerek meydana getirilmiş Arapça bir eserin çevirisidir. Eser bizzat görülmeyip eserdeki örnekler *Tarama Sözlüğü'*nden alınmıştır (TS, LXV'ten).
- Kaynakça**
- Ademler, B. (2007). *Düstürnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkibasım*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2011). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2021). *Anlambilim Anlambilimin Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- 'Alî Şîr Nevayî (2011). *Muhâkemtü'l- Lügatayn İki Dilin Muhakemesi* (Haz. F. S. Barutçu Özönder). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. Ve Güner, G. (2015) *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklî Hakaşça- Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Âşık Paşa (2000). *Garib-Nâme C. I/1, I/2* (Haz. Kemal Yavuz). Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kısasü'l- Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, H. (2018). "Çocuk" Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-18.
- Baran, B. (2018). 16. Yüzyıldan Günümüze Anlam Değişimleri Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Filologia*, 1(1), 1-31.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri* (Çev. Berke Vardar, Mehmet Rifat). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barutçu Özönder, S. (2006). Çöyr Yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 108-124.
- Bayniyazov, A. ve Bayniyazova, C. (2009). *Türkçe- Kazakça Sözlük*. (Ed. Kenan Koç). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Begmatov, E. vd. (1981). *Özbek Tilinig İzahli Lugati*. https://www.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20B.pdf [Erişim Tarihi: 18.02.2023].
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l- Hadâik Fî Mev'izati'l- Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, A. (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford At The Clarendon Press.
- Clauson, G. ve Tryjarski, E. (2017). İhe Hüşötü Yazıtı (Küli Çor) I (Çev. M. Tütüncü). *Düşünce ve Tarih Dergisi*, 32, 41-56.
- Clauson, G. ve Tryjarski, E. (2017). İhe Hüşötü Yazıtı (Küli Çor) II (Çev. M. Tütüncü). *Düşünce ve Tarih*, 33, 51-60.
- Çağatay, S. (1977). Türkçede Çocuk Kavramı. *Bellekten*, 25(1977), 1-16.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli Sözlükler. *Turkish Studies*, 4(4), 196-206.
- Çetinkaya, B. (2017). Kutadgu Bilig'de Kavramsal Metaforlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 377-399.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Duman, M. (1997). "Oğlan" Kelimesi ve "Gençlik" Kavramı Üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 113-130.
- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l- Ferâdis Uşmaönlarning Açuq Yolu Maómjyd Bin 'Ali*, (Yay. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar/Dizin-Sözlük Aysu Ata), Ankara: TDK Yay.
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 28-47.

- Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathâvadânamâlâ Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2011). Ongin Yazıtı (Çev. Semih Tezcan), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 2010, Hacettepe Üniversitesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 363-372.
- Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2006). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Keykâvus-Kabusnâme*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim La Sémantique*. (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi (Metin-Çeviri Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-Etimolojik Sözlük Denemesi I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güven, M. (2018). Sentagmatik ve Paradigmatik İlişkiler Bağlamında Türkçe Dil Birimlerine Metodolojik Bakış. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 57-72.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Hacib, Y. H. (2005). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R. R., Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1997). Tokuz Oguz ve On Uygur. (Çev. Yunus Koç, İsmet Birkan). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 187-232.
- Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev. V. Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türkî (Kélür- nâme) İnceleme- Metin- Dizin*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kıran, Z. (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnaya Türkmen, Soçinennie Abu-l Gazi-hana Hivinskogo*. Leningrad-Moskova: Nauk.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2007). *Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kubbealtı Lügati (2023). "Bacak" maddesi. <http://www.lugatim.com/s/o%C4%9Flan> [Erişim Tarihi: 18.02.2023].
- Li, Y. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İ. Kurban). Ankara: TDK Yayınları.
- Necip, E. N. (2016). *Uygurca- Türkçe Sözlük*. (Çev. İ. Kurban; haz. M. Tyulemissov). Ücretsiz e-kitap.
- Onan, B. (2012). Dil Eğitiminin Dilbilimsel Temelleri: Ferdinand De Saussure'ün Genel Dilbilim Kuramında Dil Eğitimiyle İlgili Bulgular. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 219-243.
- Öztopçu, K. vd. (1996). *Dictionary of Turkic Languages- English: Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek*. Londra ve New York: Routledge.
- Özçam, Ç. (2013). "Çağa Çoluk Davar Doluk" İkilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 8(9), 2035-2041.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü* (Çev. Komisyon). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pethö, G. (2001). What is Polysemy? – A survey of current research and results. *Pragmatics and the flexibility of word meaning*, 8, 175-224.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçığaşeva, N.A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Şükrü Halûk Akalın ve Caştegin Turgunbayev). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol Yüksekaya, G. (2020). Çok Tartışılan Bir Ad: Oğuz. *Uluslararası Tonyukuk Sempozyumu*, 4-5 Aralık 2020, İstanbul Türk Ocağı, İstanbul, 231-248.
- Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saussure, F.D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Sav, B. (2003). Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 147-166.
- Sertkaya, O. F. (2001). Moğolistan'dan Bilinmeyen Bir Yazıtın Parçası. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 209-211.
- Sertkaya, O. F. (2014). Bir kişi y(a)η(ı)ls(a)r og(u)şı bod(u)nı (e)bi (e)şükiñe t(e)gi (a)kıdm(a)z ermiş [KT G 6= BK K 4]. *Dil Araştırmaları*, 14(14), 9-21.
- Şahin, E. (2014). *Kazan-Tatar Türkçesi (Giriş-Dil Bilgisi-Metinler-Sözlük)*. İstanbul: Lisans Ders Notları.
- Şen, S. (2023). Kırgız Türkçesi Atasözlerinde Erkek İmgesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(2), 518-545.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1982). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Bellekten*, 46(184), 795-838.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmence- Türkçe Sözlük*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1995). Kitābu'l-áunya Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine Aktarılmış Bir İlmihal Kitabı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 5. Ankara: Simurg Yayınları.

- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Mu'înü'l- Mürûd (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. ve Besli, N. (2015). A Synchronic and Diachronic Approach On The Dimensions of The World Kuru In Turkish of Turkey and Turkish Dialects (Türkiye Türkçesi ve Türk Lehçelerinde Kuru Sözcüğünün Anlam Boyutları Üzerine Art ve Eş Zamanlı Bir Yaklaşım). *International Journal Of Languages Education and Teaching*, 3(2), 1001-1012.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Derleme Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama Sözlüğü I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. F. (2016). Göstergibilimin Serüveni. *Mütefekkir- Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 379-398.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, E. (2014). *Temel Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Harizm Türkçesi ile Tercümeli Şuster Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.